

TOSHBAQA OBRAZINING PAYDO BO‘LISHI VA UNING TURLI XALQLARDAGI MIFOLOGIK MA’NO XUSUSIYATLARI

To‘rayeva Laylo Omonovna

*BuxDU O‘zbek tili va adabiyoti
kafedrası o‘qituvchisi, f.f.f.d. (PhD)*

L.o.turayeva@buxdu.uz

Suvonqulova Nurshoda Sayfiddinovna

*BuxDU O‘zbek tili va adabiyoti
kafedrası 1-bosqich magistri*

O‘zbek xalq og‘zaki ijodida toshbaqa obrazi g‘oyat qadimiy va ko‘p qirrali mavzu bo‘lib, uzoq yillik mifopoetik tafakkur jarayonlarini bosib o‘tgan. Mifopoetik tafakkur – badiiy ijodda qadimgi mifologik an‘analar, arxiteplar, simvollar va obrazlardan foydalanish orqali ifodalanadigan ma’no va hikoyalarning maxsus usulidir. Bu tafakkur turli madaniyatlarda, jumladan, o‘zbek va jahon adabiyotida o‘ziga xos tarzda aks etgan.

Toshbaqa obrazining kelib chiqishi (genezisi) hamda lingvopoetik tuzilishi turli madaniy, mifologik va lingvistik jihatlarni o‘z ichiga oladi:

1. Arxaik mifologik ildizlar

Toshbaqa obrazi ko‘pgina dunyo mifologiyalarida (jumladan, hind, xitoy, turkiy va slavyan an‘analarida) "dunyoning tayanchi", "donolik", "saboqot" yoki "astarlik" ramzi sifatida uchraydi.

Toshbaqa obrazi dunyo xalqlari mifologiyasida va madaniyatida keng tarqalgan mifologik-arxaik obrazlardan biridir. Uning ildizlari qadimiy e‘tiqodlar, kosmogonik afsonalar va tabiatga sig‘inish bilan bog‘liq. Toshbaqaning ramziy ma‘nolari turli madaniyatlarda turlicha talqin qilingan bo‘lsa-da, uning asosiy motivlari barqarorlik, donolik, uzoq umr, himoya va kosmik tartibdir.

Toshbaqa obrazi arxaik mifologik ildizlari:

1. Kosmogonik afsonalar (dunyoning yaratilishi)

Ko‘pgina madaniyatlarda toshbaqa dunyoning asosi yoki osmonni ko‘tarib turuvchi ramz sifatida tasvirlangan:

- Hind mifologiyasida (ayniqsa, puranalarda) toshbaqa (Kurma) Vishnuning ikkinchi avatari bo‘lib, "Samudra to‘ntarish" (sut okeanini chalg‘itish) paytida Mandara tog‘ini o‘z orqasida ushlab turgan;

- Xitoy mifologiyasida toshbaqa (Bixi yoki Ao) "Dengiz toshbaqasi" sifatida dunyoning tayanchi hisoblanadi. Baʼzan u "Dunyo toshbaqasi" sifatida tasvirlanib, uning qobigʻida osmon va yer oʻrtasidagi aloqa koʻrsatilgan;

- Shumer va boshqa Mesopotamiya afsonalarida toshbaqa baʼzan yer ostidagi suvlar bilan bogʻliq boʻlgan.

2. Turmush daraxti va abadiylik ramzi sifatida:

- Toshbaqa uzoq umr koʻrish qobiliyati tufayli abadiylik, donolik va barqarorlik ramziga aylangan;

- Xitoy anʼanalarida toshbaqa (Xuanwu yoki Qora Toshbaqa) abadiy hayot va sehrli kuchlar bilan bogʻliq. Daoistlarda u aql-idrok va himoyachi sifatida hurmatga sazovor.

3. Tenglik va muvozanat timsoli sifatida:

- Toshbaqa qobigʻi uning himoya qilish qobiliyatini ifodalaydi. Baʼzi madaniyatlarda (masalan, hindlarda) toshbaqa qobigʻi osmon va yer oʻrtasidagi muvozanat ramzi hisoblanadi.

4. Hayvon totemlari va qabilaviy eʼtiqodlar:

- Baʼzi qadimiy qabilalar (masalan, Shimoliy Amerika hindulari) toshbaqani "Dunyo onasi" deb bilishgan. Iroqezlar afsonalarida Yer toshbaqa orqasida yaratilgan.

5. Folklor va sehrli ertaklar:

- Koʻpgina xalq ertaklarida toshbaqa aqlli, sekin, lekin ustun hisoblanadi (masalan, "Toshbaqa va quyon" ertagidagi gʻalaba).

Xulosa sifatida aytadigan boʻlsak, toshbaqa obrazi arxaik mifologiyada tabiat, kosmos va inson hayotining asosiy qonuniyatlarini ifodalovchi universal ramzdir. Uning mifologik ildizlari turli madaniyatlarda oʻziga xos talqinlarni topgan boʻlsa-da, asosiy maʼnolari barqarorlik, himoya va donolik atrofida shakllangan.

Oʻrta Osiyo va turkiy xalqlar anʼanasida toshbaqa koʻpincha turgʻunlik, chidamlilik va umr davomiyligi bilan bogʻlanadi. Masalan, qadimgi turkiy eʼtiqodlarda toshbaqa osmonni koʻtarib turuvchi mavjudot sifatida tasvirlangan. Toshbaqa – Oʻrta Osiyo va turkiy xalqlar madaniyatida, shuningdek, umuman koʻpgina Sharq anʼanalarida kuchli ramziy maʼnoga ega boʻlgan hayvon. U nafaqat turgʻunlik, chidamlilik va uzoq umr bilan emas, balki donoli, barqarorlik, kosmik tartib va ilohiy himoya bilan ham bogʻlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirzayev T. va boshqalar. Oʻzbek folklori. Darslik. – T.: "Tafakkur boʻstoni", 2020.
2. Joʻrayev M. Folklorshunoslik asoslari. – T.: "Fan", 2009.
3. Safarov O. Oʻzbek xalq ogʻzaki ijodi. – T.: "Musiqqa" nashriyoti, 2010.

4. Жўраев М. Ўзбек халқ тақвими ва мифологик афсоналар. – Т.: Фан, 1994. – 107 б.
5. Жўраев М., Шомусаров Ш. Ўзбек мифологияси ва араб фольклори. – Т.: Фан, 2001. – 136 б.
6. Жўраев М., Нарзикулова М. Миф, фольклор ва адабиёт. Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2006. – Б.87-91.
7. Тўраева Л. О. (2024). ЎЗБЕК ДЕҲҚОНЧИЛИГИДА ТАҚВИМ РАМЗЛАРИ. IMRAS, 7(1), 779-783.
8. Тўраева, Л. О. (2023). ЎЗБЕК ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИДА ДЕҲҚОН ОЛҚИШЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ИФОДАСИ. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI, 2(24), 22-25.
9. Тўраева, Л. О. (2023). ДЕҲҚОНЧИЛИК ҚЎШИҚЛАРИ ЖАНРИНИ БЕЛГИЛАШДА КАСБИЙ АТАМАЛАРНИНГ ЎРНИ. MODELS AND METHODS FOR INCREASING THE EFFICIENCY OF INNOVATIVE RESEARCH, 2(22), 66-70.
10. Тўраева, Л. О. (2022, June). Мақолларда деҳқонлар ҳаётининг бадиий талқини. In E Conference Zone (pp. 71-73).
11. Omonovna T. L. Artistic understanding of peasant life in proverbs //Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences. – 2022. – Т. 9. – S. 47-49.